

CORINA ISABELLA CSISZÁR¹, ROMÂNIA

Sanda Golopenția, *Learn to sing my mother said / Hori de femei din Breb*, Traducere Sanda Golopenția și Peg Hausman, Introducere de Sanda Golopenția, Baia Mare, Editura Ethnologica, 2004, 260 p.

Acum la numărul 100 al revistei Memoria Ethnologica și totodată sărbătorind 70 de ani de la înființarea C. J. C. P. C. T. „Liviu Borlan” Maramureș, am considerat important și deopotrivă un gest de aleasă considerație, să vorbesc despre această importantă carte, care a reprezentat momentul inițiativ al Editurii Ethnologica, în anul 2004. Cum era și firesc, Editura Ethnologica a debutat cu numele extrem de valoros pentru cultura și spiritualitatea din România și de peste hotare, al doamnei Prof. Univ. Dr. Emerit Sanda Golopenția. *Hori de femei din Breb* reprezintă o lucrare monumentală, bilingvă, dedicată cunoașterii valorilor spirituale românești în lume. Cartea a fost reeditată în anul 2022 la Editura Spandugino din București, semn că este atât de necesară pe piața culturală și a fost recenzată de către doamna Prof. Univ. Dr. Ana Olos, în numărul 84-85 al revistei Memoria Ethnologica.

Volumul *Hori de femei din Breb* fost publicat la îndemnul prietenesc al Prof. Univ. Dr. Ana Olos și la invitația Centrului Județean pentru Conservarea și Promovarea Culturii Tradiționale Maramureș, de a deschide Editura Ethnologica cu o asemenea carte unică.

Sanda Golopenția, născută la 2 martie 1940, la București, cunoscută în acest domeniu, de etnologi, antropologi, lingviști, sociologi și istorici ai culturii, este absolventa Facultății de Filologie a Universității din București (în 1961) și a obținut titlul de doctor al aceleiași universități în 1969. Între 1961 și 1980 a lucrat în cadrul Institutului de Folclor, al Centrului de Fonetica și al Institutului de cercetări etnologice și dialectologice predând cursuri de lingvistică și semiotică la Universitatea din București. În 1980 a emigrat în S.U.A., unde devine profesor la Universitatea Brown în anul 1981 (și Professor Emerita în 2010). A publicat 20 de volume de lingvistică, sociologie, antropologie, semiotică literară și eseuri. A editat sau coordonat 19 volume privind în special Școala sociologică de la București și este autoarea a peste 200 de studii apărute în S.U.A., România, Italia, Franța, Spania, Belgia Portugalia, Africa de Sud și Mexic. Distincții: Premiul Fundației Culturale Române pe anul 2000; Premiul Fundației Gheorghe Ursu (2002) și Premiul Fundației Copy.Ro (2002) pentru editarea vol. A. Golopenția, Ultima carte; Premiul „Punctul 12 al Proclamației de la Timișoara pentru anul 2007”; Diploma „Meritul Academic” (2008). Doctor Honoris Causa

¹ Drd. Școala Doctorală de Studii Culturale, din cadrul Facultății de Litere, Istorie și Teologie, de la Universitatea de Vest Timișoara; redactor șef la revista Memoria Ethnologica, a Centrului Județean pentru Conservarea și Promovarea Culturii Tradiționale „Liviu Borlan” Maramureș.

(Universitatea de Nord, Baia Mare, 2007; Universitatea de Vest, Timișoara, 2014).

Hori de femei din Breb cuprinde în paginile ei o parte de viață trăită, a locuitorilor satului maramureșean Breb, printr-o amplă cercetare realizată în perioada comunistă a anilor 1970-1980, un mănunchi de 46 de hori, în limbile română și engleză, traducerea valoroasă a textelor fiind realizată de către autoare, împreună cu doctoranda acesteia, Peg Hausman, astfel, ele devenind accesibile publicului internațional, transformând creația locală într-un document valoros al patrimoniului cultural universal.

Înfățișată frecvent într-o modalitate exagerată sau dimpotrivă, adusă la forme reduționiste, femeia însoțește dintotdeauna desfășurarea culturală a umanității. Delicată, sensibilă, umilă, empatică, plină de iubire dezinteresată, oprimată, lipsită de noroc, dar în aceeași măsură compensând fragilitatea ființei ei cu vocea și puterea sufletească greu de stăvilit în ambițiile ei, discreditată de făuritorii discursului misogin, femeia întruchipează un portret complex, un caleidoscop cu imagini antagonice care-i desăvârșesc trăsăturile.

Sanda Golopenția, în cartea sa, se raportează la cultură și încearcă s-o scrie pt oamenii altei culturi, începând să studieze în perioada comunistă satul Breb, din punct de vedere lingvistic, metodologic, etnologic, antropologic și sociologic. Cercetarea sa este deosebit de prețioasă, deoarece în cazul etnologiei, vorbim despre studiile de teren, un mod de investigație care presupune contactul direct cu realitatea cercetată și desfășurarea ei pe o perioadă întinsă de timp, în cadrul comunității din Breb. Autoarea a studiat „la vie cotidiene” a localnicilor din Breb, pentru a înțelege practicile sociale, culturale și spirituale ale comunității. „*M-a interesat cum vorbeau oamenii, mai exact, cum își vorbeau în viața de zi cu zi, la muncă, la târg, de sărbători, cum își scriau când unul din ei era departe de sat. Cum vorbeau femeile, bărbații, copiii. Treptat, mi-am ales un număr de vorbitori de excepție, pe care i-am urmărit atent.*”²

Cercetările Sandei Golopenția au căutat să identifice particularitățile regionale, relațiile sociale, tematice, practicile și obiectele culturale ale satului și raportarea lor la realitățile din acea vreme. O astfel de acțiune, a favorizat punerea în lumină a unor teme de interes etnologic, precum cele de la Breb, într-un context științific internațional. Cercetarea Sandei Golopenția surprinde lumea maramureșeană și societatea românească din perioada comunistă. Horile alcătuiesc un adevărat parcurs al existenței feminine, din perioada copilăriei, până la moarte. Selecția celor 46 de hori permite evidențierea particularităților fiecărei horitoare, oferind cititorului acces atât la experiențe individuale, cât și la universul cultural al comunității din Breb.

În prima cercetare realizată la Breb, Sanda Golopenția a fost însoțită de soțul acesteia profesorul Constantin Eretescu și prietena acesteia, Ruxandra Guțu. „*Femeia la care poposisem ne-a vorbit, între altele, despre adusul pe sus al bărbaților de către iubitele lor (Ne-a arătat și unde sus pe cer, îl zărise pe ultimul, undeva la stânga turlei de la biserică) și ne-a povestit după aceea, despre Fata Pădurii și Știma Apei. Fără s-o știe, ne-a stabilit soțului meu și mie preocupările de căpetenie în primii ani de cercetare. Eu am urmărit*

² Corina Isabella Csiszár, Interviu cu doamna Prof. Univ. Dr. Emerit Sanda Golopenția Eretescu, S.U.A, în revista Memoria Ethnologica nr. 100, Editura Ethnologica, Baia Mare, 2026, p. 297.

adusul pe sus și am publicat, mai târziu un volum cu acest titlu. Soțul meu a studiat făpturile mitologice locale, Fata Pădurii, Omul Noptii și Știma Apei, și a publicat volumele Fata Pădurii și Omul Noptii. În compania ființelor supranaturale (2007, 2020), Știma Apei. Studii de mitologie și folclor (2009, 2022), și Folclorul literar al românilor/ O privire contemporană (2022)”.³

Maramureșul a fost cercetat în perioada comunistă și de către marii antropologi străini, precum Marianne Mesnil, Gail Kligman, Claude Karnoouh, Jean Cuisenier, dar și de către scriitorul William Blacker, care au conferit temelor cercetate în Maramureș atât descoperirea specificului local, cât și integrarea lor în literatura științifică universală. Cercetările acestora se adresau în primul rând publicului de peste hotare, cărora realitățile României comuniste le erau necunoscute. În perioada atât de complicată a comunismului, înlesnirea relațiilor dintre cercetătorii străini și localnicii din Maramureș s-a realizat prin bunăvoința unor etnologi români, dintre care îl amintim pe Acad. Mihai Pop, care i-a îndrumat, le-a asigurat locuri de cercetare și spații de cazare în casele unor familii maramureșene, de care s-au și atașat cu toții.

Conform Prof. Univ. Dr. Petru Dunca, aceste cercetări s-au realizat cu fondurile obținute de la Institutul Cultural Francez. De multe ori, locul de întâlnire al acestor cunoscuți antropologi, fiecare cu tematica lui prestabilită, era la Budești, la tatăl profesorului Dunca, la poetul Ioan Dunca, a cărui casă devenea acea „Sală luminoasă”, unde la o „mâncărușă pă slănină”, se discuta, și se dezbăteau cercetările realizate. Mama profesorului Dunca, Năstăfă Dunca, era socăcița, găzdoaia care le pregătea bucatele maramureșene.

Sanda Golopenția a rămas impresionată, s-a simțit bine și s-a acomodat în satul Breb. *„Brebul l-am descoperit într-o plimbare peste deal cu Constantin Eretescu și Ruxandra Guțu. Oamenii din sat ne-au cucerit și l-am convins pe Mihai Pop să revenim pentru cercetări amănunțite”. „Pentru mine, viața la Breb era mai ușoară decât cea de la București. Cunoșteam de acum un număr mare de localnici, care mă adoptaseră și se bucurau să-mi povestească despre întâmplările lor vechi și noi”.⁴*

Autoarea a venit în Breb în anii 70, dar și în anul 2003, pentru a înregistra „munca literară” a femeilor. Majoritatea femeile din Breb erau creatoare, păstrătoare și transmițătoare de patrimoniu cultural imaterial, deoarece a hori la Breb în acea perioadă, reprezenta un mod de a fi. Autoarea a selectat și a însumat într-un mănunchi bilingv cântecele a 11 horitoare, Floarea Ciuc, Mărie Sîma, Ană Bud, Părasca Opriș, Mărie Costin, Nița Morari, Anuța Hotea, Mărie Sîma a Frunzălesii, Mărie Vraja, Mărie Sîma a lu Lupuț. Femeile horeau și strigau strigături încă din vremea copilăriei, de când se jucau sau mergeau cu oile în stână. La pubertate și în adolescență participau la evenimentele satului, joc (dans), șezători, nunți, botezuri, transmițându-și unele altora, aceste valori, compunând și singure texte, horind sau improvizând strigături. Femeile căsătorite, continuau să cânte acasă, gătind,

³ Corina Isabella Csiszár, Interviu cu doamna Prof. Univ. Dr. Emerit Sanda Golopenția Eretescu, S.U.A., în revista Memoria Ethnologica nr. 100, Editura Ethnologica, Baia Mare, 2026, p. 298.

⁴ Corina Isabella Csiszár, Interviu cu doamna Prof. Univ. Dr. Emerit Sanda Golopenția Eretescu, S.U.A., în revista Memoria Ethnologica nr. 100, Editura Ethnologica, Baia Mare, 2026, p. 297.

torcând, legănând copiii sau participând la nunțile din sat. „*Femeile erau creatoare de hori. M-a impresionat faptul că fiecare avea o temă a ei, preferată*”.⁵ Ană Bud, care cânta îndeosebi horea despre dragostea adolescenței, ne mărturisește autoarea că „a fost de la început una dintre cele mai extraordinare informatoare pe care le-am întâlnit vreodată” (p. 17), o femeie modernă și îndrăzneță, care „în interes de afaceri”, achiziționând produse pentru săteni, călătorea la mare depărtare pe la București și Timișoara. Maria Frunzălesii reprezenta femeia stigmatizată a satului, a cărei tematică preferată, era moartea. „Moartea la Maria Frunzălesii, pe care o înfrunta răsând cu al ei „Când îs tare supărată/ Ies în drum și râd o dată’.”⁶ Floarea Ciuc avea o voce pătrunzătoare, și își cânta horile cu pasiune.

Interpretările horitoarelor au fost concepute ca un tablou ce prezintă etapele vieții omului, horile având ca tematică nașterea, copilăria, dragostea adolescenței, iubirea, suferințele femeii căsătorite, norocul sau lipsa acestuia, moartea. Acestea reprezintă evenimentele decisive pentru reproducerea unei culturi cu rânduielile sale, cu trecerile sale. Informațiile autoarei provin dintr-un demers de consultare a istoriei locale, care face referire la discuțiile lungi prin metoda interviului, cu localnicii și horitoarele satului Breb. Glasurile autentice, frumoase, neșlefuite și duioase ale femeilor din Breb, uneori sunau a viață, a bucurie ori răbufneau prin glasul lor câte doruri ascunse prin inimă, prin suflet. Horile lor sună uneori a răs și ironie sau a oftat, a plâns, a suferință, aceste femei și-au cântat durerea acelor tristeți ascunse prin labirinturile sufletului, s-au bucurat, bucurându-i totodată și pe cei care le-au ascultat și s-au emoționat o dată cu ele, până la lacrimi.

Maramureșul reprezintă o zonă care a fost cercetată, care merită să fie cercetată, care are multe de arătat lumii viitoare, lumii moderne, spre care ne îndreptăm, vrem, nu vrem.

În anul 2024, am mers la Breb pe urmele doamnei Sanda Golopenția, în cadrul cercetării „Old New Villages”, parte a proiectului ReUNITA, dezvoltat de Alianța Universitară UNITA. Cercetarea a fost derulată în cadrul hub-ului Cultural Heritage de la Universitatea de Vest din Timișoara, coord. proiect, doamna Prof. Univ. Dr. Otilia Hedeșan.

Nu mică mi-a fost bucuria de a o găsi în viață după mai bine de 50 de ani de la acea cercetare, pe horitoarea Floarea Ciuc. La 91 de ani, Floarea Ciuc era un fel de vedetă a satului Breb, care ne-a horit așa „hădă, bătrână și cu vocea nădușită de vreme”, cum îi plăcea ei să se descrie:

„Doamne, ce-am făcut la lume,
De nu-mi aud vorbe bune,
Numa răle mânânteale,
De la pretinele mele.

Îs bătrâne horile ieste, tare dragi mi-o fo și de când am fo cocoană, tăt m-o pus să

⁵ Corina Isabella Csiszár, Interviu cu doamna Prof. Univ. Dr. Emerit Sanda Golopenția Eretescu, S.U.A., în revista Memoria Ethnologica nr. 100, Editura Ethnologica, Baia Mare, 2026, p. 297.

⁶ Corina Isabella Csiszár, Interviu cu doamna Prof. Univ. Dr. Emerit Sanda Golopenția Eretescu, S.U.A., în revista Memoria Ethnologica nr. 100, Editura Ethnologica, Baia Mare, 2026, p. 297.

horec și-ăpi tăt am horit la oi, pă câmp, când lucram la holdă și seceram, am fo și în șezătoare:

Mamă, când oi muri eu,
Teamă-mi drăgucioru meu,
Să mă puie-n copârșău.
Când oi si și de el tomnită,
Atunci oi si și hodinită.
Când oi si de el gătată,
Atunci oi si și așădzată”.

De glasul mătușii Floare din Breb a auzit o țară întreagă. Bătrâna ne poveștește „o fo la mine turiști și m-o înregistrat cu drona”. Își amintește și de cercetarea realizată de către doamna Sanda Golopenția „ie, ie, îmi aduc amu aminte, o venit la mine o doamnă de la București și i-am horit pântru o carte. Și tăt feliu i-am povestit, despre cum am vărut și cum am mărș la Gutâi după lut galbân”.

„Floarea din grădină” așa cum se lăuda bătrâna că o numesc „turiștile” (turiștii), trăia într-o încăpăre mică construită din lemn, cu podele, masă, sobă, un pat cu strujac, sub pernele căruia stau amintirile de o viață, imortalizate în sute de fotografii ținute într-un săculeț. A ținut morțiș să ni le arate și ne descrie cu mândrie fiecare poză realizată de către oamenii de cultură și turiștii care i-au trecut pragul. O mașină de spălat automată, trona la căpătâiul patului, semn că civilizația a pătruns și în viața horitoarei noastre. Aproape oarbă, ușoară ca un fulg, m-a plăcut de la prima interacțiune și am purtat-o aproape pe brațe, în „casa bună” a fiului său, pentru un interviu. Bătrâna, ținând cu sfințenie la buna păstrare a tradiției ancestrale din care a făcut parte, a cântat hori încă din copilărie, pe care le-a învățat de la mama sa. Mergea la câmp cu oile, s-a obișnuit de micuță cu munca și cu greutățile vieții. De mică a înțeles profunzimea horilor. La câmp și în inima munților la stână, își putea da drumul la glas nestingerită. Mai apoi, a început să cânte când secera la holdă, apoi în șezători, urca pe lemne, „ca să mă audă Brebul”, ne-a spus cu mândrie, probabil, imaginându-se pe vreo importantă scenă națională. Spre bătrânețe, a cântat și a făcut strigături și la nunți. Floarea Ciuc mai purta încă vechile sumne negre de odinioară și se bucura de oaspeți. De Floarea Ciuc a știut o lume întreagă, s-a simțit iubită și apreciată. Când cânta, o făcea cu toată inima, nu doar cu mintea. Ce a fost cel mai important, o hore a Floarei Ciuc a creat o imagine a dorului, o imagine a dealurilor, o imagine a vieții țaranului român de odinioară.

Mătușa s-a adaptat și tehnologiei moderne, acceptând să fie filmată cu drona, o căutau turiștii curioși de pretutindeni. Se amuza de acea cutiuță albă „cu șofer”, „trona” (drona), venită pe sus să imortalizeze imagini cu mătușa Floarea Ciuc, imagini ce vor sta mărturie peste ani, căci ultima horitoare din cartea doamnei Sanda Golopenția, rămasă în viață la data cercetării noastre, s-a stins din viață, în anul 2025.

Poposim în continuare la frumoasa pensiune „Dragoș Vodă” a Vioricăi Hotea,

nepoata de soră, a Mariei Sîma Frunzăleasa. Frunzăleasa a fost un personaj interesant, atipic și controversat, mai ales pentru acele vremuri. Femeia care întrecea bărbații la muncile câmpului, a făcut parte din cercetările doamnei Sanda Golopenția și apare în cărțile sale, „Hori de femei din Breb” și „Fluviul Alfeu sau despre exil și întoarceri”. Maria Frunzăleasa nu a fost iubită în sat, prin cântec și-a dezvăluit lumea sa interioară, trăirile, suferințele și dispozițiile, aflăm din cartea Sandei Golopenți despre ciudata femeie că „își compusese câteva hore-plângeri, (...) lucra la coasă (...) și se ducea la crâșmă și bea. Revenea spre casă și în această simplă sfidare, care nu făcea rău nimănui, ca și în faptul că aidoma bărbaților, Maria umbla cu cuțit la brâu și se știa că-l va folosi la nevoie, se ascundea izvorul disprețului răuvoitor și condescendent cu care se vorbea despre ea”. După zeci de ani, nepoata Mariei ne-o descrie surprinzând aceleași trăsături și acțiuni pe care le-a evidențiat și doamna Golopenția „*Mărie ave multe cântece, „Mămucă, norocu mnieu” și Zăs-o mama cătă mine”. O fost o femeie bună, care o lucrat ca un bărbat, i-o plăcut și-a bè, mai trăgè de nervi și câte o țigare. O fo sângura femeie din sat care o fumat amu-s 50 de ani. O avut oi pă care mi le-o dat mie de zestre și mere la oameni a lucra și îi dăde oamenii bani. Ie era foarte dură, avé un cuțat și-l țâné la pticior. Și de să lua oaricine de ié, scoté cuțātu și nu să temé, era bărbătoasă. Oamenii nu-i dădeu pace. Era săraca cu un ochi mai mic, după ce o luat o mamă de bătaie, de era să moară.*”

La pensiunea „Dragoș Vodă” ne-am simțit ca în hanurile romanelor lui Thomas Hardy, ca simbol al trecerii, al locului de refugiu, al adăpostului vremelnice. Locul pe care ne-am aflat, se pare că nu și-a pierdut funcția de odinioară. În trecut, chiar în acest loc se afla prima casă tencuită din Breb, vizitată de oamenii de vază ai mapamondului. I-au trecut pragul Regele Charles și Ambasadorul Franței. Casa a găzduit ani la rând, oamenii de cultură ai lumii, precum antropologul Claude Karnoouh și scriitorul britanic William Blacher. „*Aicea la noi, unde e pensiunea, unde stăm noi amu, o fo un moș la care veneau tăt felul de oameni străini la el, englezi, francezi, belgieni, ambasadorul Franței o fost, tot felul de oameni importanți o zănit. Noi mai zănem aici a lucra la moș și era francezu’ Claude Karnoouh, cu care de o grămadă de ori ne-am întâlnit și la București. O fost un om de tătu’ bun. Și el o scris tăt, tăt despre satul nost. Și cum o zinit el aicea și o făcut o carte. Aicea o stat el în anii ’70 la moșu’ nost. Chiar aicea la noi în casă. De tăt lumea l-o interesat și la tăt lumea o făcut poză. Bărbatu’ meu o lucrat foarte mult la moșu’ ăsta, Mihai Tiran. Și tomna am zăs că multe poze cu el cum lucră la garduri, i le-o făcut Claude. Și casa unde o lucrat ne-o rămas nouă și am construit pensiunea „Dragoș Vodă”. Claude Karnouh făcè filme cu nunți, cu înmormântări, cu bărbatu’ mneu cum lucra, cu soacra cum o fost socăciță. Cred că o filmat pă tătă lumea din sat. Venea des vara și tot aducea altă lume și altă lume când ziné p-aici. Venea foarte des bietu’, Dumnezău să-l ierte! Api cu istalalt, cu William Blacker când o zinit, am săpat cu el. Aici o stat și el, cred că vo’ opt ani de zăle, o avut camera lui unde o tăt zinit. Lui i-o plăcut tare mult căsăle și-o cumpărat aici vo două sau tri căs’ bătrâne. Willi îi zăcem. Amu în vară vré să zie și să ieie înapoi căsăle lu Regele Charles că îs date la Fundația Eminescu.*”

Asfel că „micul han”, cum îmi place mie să-i spun, este investit cu funcții simbolice

și devine un spațiu al evocării și al povestirii. Casa de odinioară și pensiunea „Dragoș Vodă” par să fie una și aceeași mică cetate, în care timpul pare oprit în loc. Pensiunea e modernă, confortabilă, dar parcă zidurile ei din cărămidă dispar în momentul evocării vremurilor de odinioară și firul poveștii ne poartă la Frunzăleasa femeia de legendă din căsuța ei din lemn fără electricitate. „*Îe cum o stat acolo mai sus în căsuța ceie și n-ave nici curent, mai treceau așé oameni de cultură. Chiar niște bucureșteni cu care am rămas pretini, Ana Bârcă cu cineva de la Muzeul Țăranului Român*”.

Plăcerea de a asculta muzică, plăcere controlată cerebral, provine din înțelegerea completă a unui mesaj. Până nu vom demonstra lumii ce înseamnă cântecul și dorul, vom fi mereu confundați cu alte spații etno-folclorice. Nu trebuie să ne supărăm că nu suntem mai bine cunoscuți în Europa. Rău este că nu ne înțelegem condiția spirituală. Care este identitatea noastră, în cultura populară? Doina, horea, cum o numesc localnicii maramureșeni, reprezintă poate tot ce este mai frumos și mai specific în creația noastră populară. Conținutul horilor zugrăvește întreaga complexitate a vieții sufletești.

Bibliografie

Csiszár, Isabella Corina, *Interviu cu doamna Profesor Universitar Dr. Emerit Sanda Golopenția Eretescu*, realizat în luna mai 2026 (interviul integral apare în acest număr al revistei, la capitolul Convorbiri Culturale, p. 296 - 301)

